

OTT OJAMAA JA EESTI TÖLKELOO

Ott Ojamaa. Armastus seaduslikus abielus. Eesti mõttelugu 92. Tartu: Ilmamaa, 2010. 407 lk.

„Eesti mõtteloo” 92. köide tuletab esimese asjana meelde, et meil puudub ikka veel eesti tõlkelugu. Ilmamaa kirjastuse suursari on aidanud seda lünka pisutki täita, koondades ja üllitades mitmeid tekste, milleta eesti tõlkeloo kirjutamine pole võimalik, lisaks siin vaadeldavatele Ott Ojamaa (1926–1996) kirjatöödele ka näiteks Aleksander Aspeli, Ain Kaalepi, Ants Orase, Henno Rajandi, Jaak Rähesoo, Jüri Talveti ja Ilmar Vene kirjutisi (unustamata Peeter Toropi tõlkeloolisi ja -teoreetilisi käsitlusi). Kuigi tõlkeloo tuum on tõlgitud tekstid, pole tõlkekultuuri igakülgne käsitlemine mõeldav ilma tõlketööstes saatesõnade ega tõlkekriitikata.

Tõlkekulgu pole lihtne kinni püüda. Ideaalset tõlkijatööd peetakse tihti nähtamatuks: kui me loeme tõlketööst kordagi teadvustamata, et tegemist on tõlkega, siis võiks hinnata, et tõlkija on oma ülesandega hästi hakkama saanud.¹ Tõlkija isik avaldab ennast enamasti vaid saatesõnades, see on koht, kus lugeja ja tõlkija vahelt langeb sirm ja nad saavad dialoogi astuda. See pole aga alati nii olnud, sest tõlkijate saatesõnad on olnud pikalt pigem erandiks kui reeglilik. Eestis sai saatesõnakultuur peaaesjalikult alguse 1930. aastatel ja muutus heaks tavaks alates 1960. aastatest, seondudes minu teadvuses

¹ Seda klassikalist arusaama tuletab meelde ka Antoine Chalvin Ott Ojamaa raamatu arvustuses, vt Vikerkaar 2010, nr 10/11, lk 173–176.

olulises osas Ott Ojamaa nimega. Tänapäeval on see ilus traditsioon kahjuks taandumas ja üha enam tõlkeid ilmub sootuks saatesõnata (mille avaldamist ei soosi muide ka autoriõiguste süsteem, mis sunnib kõik tõlkele lisatud saatesõnad kooskõlastama tõlkeõiguste omanikega).

Tõlkijatöö raamatusse püüdmise keerulisust kogesin ise, kui pakkusin kümnekond aastat tagasi Hando Runnelile välja, et koostan „Eesti mõtteloo” tarbeks valimiku Henno Rajandi tõlkeloominguga seotud artiklitest („Tõlkija teekond” ilmus sarja 48. raamatuna 2002. aastal). See oli küll hetke ajel sündinud mõte, ent mul ei tekkinud kordagi kahtlust, et Rajandi kirja-pärandist ei saaks piisavalt esindusliku koguteost. Piisas vaid mõelda nendele otsekui otsatutele tõlgetele ja saatesõnadele, mis Rajandi sulest olid ilmunud. Kui aga koostamisega pihta hakkasin, selgus, et neid kirjatöid polegi nii palju, kui olin ette kujutanud, ja osa nende lummusestki kippus haihtuma, kui nad esialgsest kontekstist (tõlketööst lõpust) välja lõigata. Tõlkija suur isiksus oli varjutanud tõsiasja, et valdav osa tema tööst on nähtamatu ja kontekstisidus. Tulemusena sai raamat üsna õhuke ja sedagi vaid tänu mitmele lisale.² Kujutan ette, et Ott Ojamaa

² Veel ühe paralleelina Ojamaa ja Rajandi vahel võiks välja tuua selle, et mõlemad pidasid oma elu jooksul korduvalt loengukursusi väliskirjanduse ajaloost, kumbki seda tööd liialt nautimata. Rajandi loengukonspektid on sisestatud arvutisse, kuid jagan pärijate kahtlusi, et loengute avaldamine ei ole põhjendatud, sest nendel puudub suur osa sellest särast, mis Rajandi

kogumiku koostaja (kahjuks pole teda teose tiitlipöördel nimetatud, ent saatesõna põhjal võib oletada, et selleks oli Jüri Ojamaa) ei olnud palju lihtsama ülesande ees, isegi kui Ojamaa kirja-pärand on Rajandiga võrreldes mõnevõrra mahukam. Delikaatselt kirjutab kogumiku koostamise dilemmadest oma saatesõnas Jüri Ojamaa, kes omaenda-gi tõlkijakogemusest oskab kinnitada, et ega „tõlkijad ei kipu naljalt paljastama oma loometöö saladusi”. Teise nurga alt juhib koostaja ees seisnud karidele tähelepanu Jaak Rähesoo oma sisukas sissejuhatuses. Nimelt on tänapäeval üha raskem mõista neid poliitilisi olusid, teabelikumise viise ja tse-nsuurimehhanisme, mis vajutasid pitseri Ott Ojamaa ja paljude tema kaasaegsete vaimutööle. Rähesoogi peab tõdemata: „Tagantjärele nähtamatuks jäämine katab üldse suuremat osa O.O. elutööst.”

Seda kontekstiteadmatuses tingitud mõistmatust Ojamaa suhtes peegeldab üsna omapärasel moel Simone de Beauvoiri mälestuskatke iseenda ja Jean-Paul Sartre'i reisist Nõukogude Eestisse 1964. aasta juulis. Nimelt sattus kuulsa kirjanikepaari giidiks Tartus tollane noor ülikooliõppejõud Ojamaa, kes Beauvoiri sõnusi „jagas ükskõiksel ja põlglikul häälel mõningaid seletusi”, jättes endast mulje kui „süngest ja tusasest” inimesest.³ Ain Kaalep on püüdnud tagantjärele Beauvoiri mõistmatust seletada: „Ott Ojamaa oli kahtlemata ettevaatlik, tal oli ju varjata (siiaamaani üldiselt teadmata) Saksa sõjaväes olemise fakt, ja kui lisada veel see, et ta loomu poolest oli tagasihoidlik

isikut ja tekste muidu iseloomustas. Kui uskuda teiste inimeste meenutusi, siis ei iseloomustanud liigne sära ka Ojamaa loenguid, mille konseptid on tõenäoliselt samuti tallel.

³ S. de Beauvoir, [Külaskäik Nõukogude Eestisse]. Tõlkinud ja kommenteerinud Marek Tamm. – Vikerkaar 1998, nr 10/11, lk 156–159.

ja kõneles võrdlemisi tasa, on ka arusaadav, miks elav prantslanna temast aeg-ajalt vägagi valesti aru võis saada ja lõpuks isegi teda karakteriseerida kui „ükskõikse ja põlgliku häälega” inimest, kes „polnud minevikuihaleja”. Konjakti, eriti veini juures oleks Ott Ojamaa ennast ehk adekvaatsemalt avanud, viina ta aga ju ei armastanud...”⁴

Kokku 34 tekstist (peamiselt saatesõnadest) ja ühest intervjuust koosneva Ojamaa raamatu kõige aktuaalsem ja huvitavam osa on minu jaoks siinsamas Keeles ja Kirjanduses 1969.–1970. aastal kaheosalisena ilmunud pikk artikkel „Kümnenda muusa muresid”. See on kindlasti üks XX sajandi teise poole eesti tõlkeloo võtmetekste, milles Ojamaa ühtaegu sõnastab nii oma isikliku tõlkekäsituse, visandab lühikese eesti tõlkeloo kui ka kaardistab ülevaatlilikult 1960. aastate lõpu tõlkeolukorra. Selle artikli mõtteline eelkäija on 1963. aastal sama ajakirja veergudel ilmunud programmiline sõnavõtt „Tõlkekriitikast ja päriskriitikast Balzaci aspektis”.

Ojamaa tuletab hakatuseks meelde, et kirjanduslikus plaanis on Eesti ennekõike tõlkemaa: suurem osa ilukirjandusest pärineb siin tõlkijate, mitte kirjanike sulest. Tõlkekirjandust ei käsita Ojamaa aga algupärasest kirjandusest lahus, vaid näeb selle peamise rollina viimase toetamist. „Kirjanduse kui terviku sees saab tõlkekirjanduse spetsiifiline funktsioon olla ainult kirjanduse funktsiooni täitmine seal, kus originaalkirjandus on hõredavõitu või lausa auklik. Et nõuded on samad, siis loomulikult ei tohi tõlkekirjandus olla alaväärtuslik aseaine või lihtsalt augu-täide. Ta on õieti just see, mis igal ajamomendil kindlustab kirjanduse kui ühiskondliku teadvuse vormi terviklik-

⁴ A. Kaalep, Simone de Beauvoiri Eesti-muljete puhul. – Vikerkaar 1998, nr 12, lk 101–102.

kuse, koherentsuse” (lk 60–61). Hea tõlkekirjandus on ühtlasi algupärase kirjanduse sünni eelduseks: „Oma kirjanduse kõrval on samal määral ka tõlkekirjandus selleks pinnaks, kust võrsuvad uued kirjanikud” (lk 45). Ojamaale ei seostu tõlkimine kultuurilise alaväärsusega, vaid pigem annab tunnistust meie vaimsest rikkusest, „mida enam üks rahvas tõlgib, seda enam võtab ta osa maailmakirjanduse loomisest” (lk 61). Resümeeerides aplombikalt: „Minu arvates oleme meie suuremal määral maailmakirjanduse loojad kui need rahvad, kelle kirjandust me tõlgime” (lk 61).

Eesti tõlkekultuuris askeldas Ojamaa hea aednikuna, kes vaatas hoolega, et igal taimel oleks oma koht taeval all, et suuremad ei lämmataks väiksemaid, et umbrohi ei tõstaks pead ega eksootilised isendid pääseks domineerima. Väga ilmekalt ilmneb see hoiak 1974. aastal Keeles ja Kirjanduses avaldatud artiklis „Laste aeda peab ka harima”, kus ta visandab nägemuse sellest, mida ja kuidas nooremale lugejale tõlkekirjandusest pakkuda. Ojamaa kultuuripilt on kontsentriiline ja varjamatult Euroopa-keskne. Kõige selgemalt ilmneb see tema suhtumises idamaisesse kirjasõnasse, mille tõlkimist soovitab ta vaid väikestes kogustes ja samm-sammult. 1963. aastal kirjutab ta: „Aegajalt kuulduv ettepanekuid anda kohe välja „Ramajana” või muinasjuttude „Tuhat üks ööd” täielik tõlge. See poleks mitte ainult üle jõu käiv ülesanne, vaid tähendaks kogu ettevõtte läbikukutamist, nende suurte ja võimsate kultuuride diskrediteerimist meie lugeja silmis. Siin tuleb ikkagi alustada lastekirjandusest, muinasjuttude ja eeposte ümberjutustustest, üksikute huvitavamate katkendite tõlkimisest, siis ühendada need antoloogiateks, mis oleksid ühtlasi ka vastavate maade ning rahvaste kirjandus- ja kultuurilood” (lk 52). Kümme aastat hiljem

nendib ta samas vaimus: „On küllalt suurteoseid, mille terviklik tõlkimine eesti keelde ei tule lähemas tulevikus kindlasti kõne alla, olgu see „Mahabharata”, „Tuhat üks ööd” või Vergiliuse „Aeneis”” (lk 101). Selline ettehooldav tõlkepoliitika tegelikkuses siiski järgimist ei leidnud, sest juba 1960. aastate lõpus alustas idakirjanduse tõlkimist Linnart Mäll ja „Tuhande ühe öö” tõlge oli Uku Masingul juba enne sõda ette võetud (vene keelest tehtud valiktõlge Andres Ehini ja Ly Seppeli sulest ilmus kahes mahukas köites 1984. aastal). „Aeneise” eestindus nägi aga mõneti irooniliselt ilmavalgust Eesti Kirjanduse Kooperatiivi väljaandel ja Ants Orase tõlkes vaid vähe aega pärast Ojamaa artiklit.

Alates oma 1963. aasta Keele ja Kirjanduse artiklist tuletab Ojamaa pidevalt meelde tõlkekriitika tähtsust kultuuris ja kutsub üles tõlketeeooria viljelemisele. On õigupoolest kaunis rabav, et pea pool sajandit hiljem pole tema meeldetuletused aktuaalsust minetanud. Kui lugeda toonaseid Ojamaa (või ka Henno Rajandi, Enn Soosaare või Jüri Talveti) regulaarseid tõlkekirjanduse ja tõlkekriitika ülevaateid, siis võib isegi tõdeda tagasiminekut võrreldes olukorraga mõnikümmend aastat tagasi. Ojamaa lähtekoht on selge: „tõlkekriitika pole kaasaja aspektist vaadatud mitte mingi teisejärguline nähtus muu kriitika kõrval, vaid väärrib vastutustundelist ja põhimõttelist käsitlemist” (lk 37). Ta pakub välja, et selguse huvides tuleks teha vahet tõlkekriitikal ja tõlkekirjanduse kriitikal. „Esimene oleks tõlgete teaduslik analüüs (nii keele, stiili kui ka kirjandusliku meisterlikkuse seisukohalt)”, mis on küll võrdlemisi tehniline valdkond, ent „ainult sel teel on võimalik luua meil seni veel täiesti olematu teadusharu – tõlketeeooria – ja asuda tõlkijate kaadri spetsiaalsele ettevalmistamisele” (lk 41–42). Selle üleskutse uuenduslikkust on ras-

ke ülehinnata, sest 1960. aastate algul polnud tõlketeooria veel midagi enesestmõistetavat, vaid alles kujunemisfaasis distsipliin (meenutame, et näiteks George Steineri klassikaline „After Babel. Aspects of Language and Translation” ilmus alles 1975. aastal). Kuid tõlketeooria on Ojamaa käsitluses vundament mitte üksnes tõlkijate ettevalmistamisele, vaid samuti tõlkekirjanduse kriitikale, „mis tegeleks ilmuvate tõlketeostega ja käsitleks igasuguseid kirjanduselusse puutuvaid küsimusi juba üldarusaadaval kujul” (lk 42). Selles näeb Ojamaa sootuks uusi väljavaateid kirjandusteadusele tervikuna, kirjutades veidi ajastu vaimus (ja marksistlikus sõnaseades): „Siin avanevad meie ees grandioossed perspektiivid teooria ühendamiseks praktikaga, võimalus teha kirjandusteadusest, mis senini on põhiliselt maailma seletanud, niisugune teadus, mis on võimeline maailma ka muutma” (lk 42). Nagu tõdetud, on need perspektiivid Eestis endiselt avatud ja ootavad teostajaid.

Kuivõrd soovisin siinses ülevaates keskenduda vaid Ott Ojamaa tõlkekriitilisele pärandile, siis jääb vaatluse alt välja tema loominguga see tahk, millega ta on ennast eesti kultuurimälus usutavasti kõige enam põlistanud: prantsuse kirjanduse ja kultuuri vahendamine. Sellesse rolli sattus Ojamaa suuresti juhuslikult, ülikoolis eriala valides tundus prantsuse tõmme kõige tugevam: „Seni loetu põhjal paisis prantsuse kultuur maailmas kuidagi kesksena” (lk 27). Sellest sai alguse pea pool sajandit väldanud *ménage à deux*, mis andis eesti lugejatele üle kolmekümne tõlketeose prantsuse keelest, nagu ka mitmesuguseid juhukirjutisi – saatesõnu, kommentaare, juubeliartikleid, lehekriitikat –, millest suur osa on lülitatud siin vaadeldavasse teosesse. Juba 1986. aastal ilmunud kõne-

ka pealkirjaga kirivestluses „Armastus seaduslikus abielus” tõdeb Ojamaa, et vaatamata mõningatele „kõrvalehüpetele” on ta oma frankofiiliale ustavaks jäänud: „Kõige tähtsam asja olen alati truuks jäänud, prantsuse kirjandus on tänini *alma mater*, kes mul nii ihulikus kui ka vaimses mõttes hinge sees hoiab” (lk 25). Kuid Ojamaa seaduslik abielu prantsuse kirjandusega ei tohiks meil unustada tema mõningaid väga olulisi teeneid teiste kirjanduste tõlkimisel, neist olulisim on minu hinnangul Jorge Luis Borgese jutustuste eestindamine (kolmes Loomingu Raamatukogu vihikus: 1972, 1976, 1987).

Tagantjärele on õigupoolest võimatu hinnata Ojamaa tõlke- ja vahendustegevuse mõju ja ulatust, seda eriti tänapäeva tõlkebuumi ja teabekülluse ajastul, ent vähemalt enda kogemuse põhjal tihkan arvata, et see oli äärmiselt suur. Seda enam, et Ojamaa huvide haare oli muljetavaldavalt lai, sest kuigi ta enda eelistus kuulus klassikalistele autoritele, siis hea aednikuna teadis ta: „Uute moodide ja avastuste tutvustamine on igal alal ülimalt tähtis. Järeleahvimise ainus soodus pind on informatsiooni-puudus ja sellest tulenev provintsialism, mis meid tõesti ähvardab” (lk 83). Nii vahendaski Ojamaa meile nii kanoonilist klassikat (Honoré de Balzac, Anatole France, Jean Giono, Molière, Stendhal jt), moodsamat jutukirjandust (Albert Camus, Jean Cayrol, Romain Gary, Nathalie Sarraute jt) kui ka avangardset mõtet (Antonin Artaud, Roland Barthes, Philippe Sollers jt). Mäletan teismeeast mõtet, et kas jõuan kunagi läbi lugeda nii palju raamatuid, kui Ott Ojamaa neid on jõudnud tõlkida.

MAREK TAMM

KOMMUNISMI MÄETIPULT MARDIKA UMBA*

Holger Kaints. *Mardika umb ehk Minu väike hullumaja*. Tallinn: Varrak, 2010. 248 lk.

Pealkirjas öeldut võibki pidada Holger Kaintsi (sünd 1957) senise kirjanikutee piltlikuks lühikokkuvõtteks. Raamatute seltsis sirgunud (ema oli raamatukoguhoidja, kirjanik ise on tegutsenud raamatukaupmehena) autori kujunemiskäiku on lisaks „arenenud sotsialismi” oludele kindlasti mõjutanud ka loetud kirjandus. Küllap tähendaski „kirjutamine kui ravimatu pisik”¹ Kaintsile esmalt järeleaimamist, püüdu raamatutest leitud reaalsust tegelikkusega kuidagi kokku viia ja kujundada sel pinnal uus literatuurne maailm.

Algatuseks Loomingu Raamatukogu aastakäikude ülevaadete ja mõne kirjandusarvustusega kätt proovinud Kaintsi esimene, juba soliidises keskeas ette võetud ilukirjanduslik katsetus kukkus läbi. Ulmejutuks nimetatud antiutoopia „Teekond mäetipu poole” (2003) kubiseb stalinismiaja pioneerikirjanduse klišeedest ning on kujutamisviisilt puine, veniv ja kistud kujunditega.

Ent kirjutamispiisik ei loobunud Holger Kaintsi sisemust puremast ja 2009. aastal Loomingu Raamatukogus ilmunud jutustus „Lennukivaatleja” tõi autorile nooremate kirjameeste kolleegiaalse tunnustuse: esimese Siugja Sulepea auhinna. Kõrvaltvaatajana arvan ometi, et auhinnaga vähemalt võrdväärne oli autorile äkki sülle sadanud võimalus selgitada mitmes usutluses oma kirjanduslikku kreedit.

Ülalpool viidatud intervjuus Peeter Helmele tegi Kaints teatavaks, et kir-

janduses huvitavad teda selge süžee ja põhjendatud tegelastega lood. Teises auhindamisjärgses usutluses toob autor esile kaks teda pikemat aega köitnud probleemi: „Esimene on nõukogude aja igasugused siirded praegusesse ühiskonda ja mõtlemisse ning teine see, kuidas inimene ise oma maailmapilti kujundab.”² „Lennukivaatleja” pakub kummalegi probleemile intrigeerivat ja mõtlemapanevat lahendust. Ainestiku kujutamisviis on täpne ning ümbritsevast reaalsusest võõrandunud peategelase lennukihuvi sidumine ajaleheuudisega LKA võimalikest salavanglatest lisab pinget, paeludes nõnda ka nooremaid lugejaid.

„Lennukivaatlejat” saatnud menu taustal poetas Holger Kaints ajakirjandusse lubaduse kirjutada lõpuni teoksil olev romaan 1940. aasta juunikommunistidest ja nende pimesi usust parema (kapitalismi pahedest vaba) ühiskonna võimalikkusesse. Kui tarvitada Kaintsi enda varem Paul Kuusbergi mälestusraamatu „Rõõmud ja pettumused” arvustuses³ kasutatud väljendit, siis tulnuks sellest raamat Kuusbergi-taoliste sirgjoonelistest aatemeeste „pahempoolsest kanapimedusest”.

Viimaks asendas autor ajaloolise fooni pisut tulevikku kiikava tänapäevasega ja pahempoolsed sotsialistid uusradikaalidega ning sündis „Mardika umb”. Samal ajal pole sugugi välistatud, et Kaints mõnes oma järgmises teoses ikkagi juunikommunistidest kirjutab. Siin vaadeldava raamatu „väikeseks hullumajaks” nimetatud pealkirjalisa ning kursiivi pandud „raam”, mis muuhulgas ei säästa lugejat edevavõitu reveransist Hermann Hesse „Stepihundile”, püüdke aga parem ära unustada.

* Autori keelepruuk, mille kohaselt sõna *umb* käändub nagu *kumb*. Pikem põhjendus on kirjas vaadeldava raamatu 17. leheküljel.

¹ Kirjutamine on ravimatu pisik. Intervjuu Peeter Helmele. – KesKus 2009, nr 11.

² K. K a r r o, Holger Kaints lennukeid ei vaatle. – Eesti Ekspress 20. IX 2009.

³ H. K a i n t s, Pahempoolse sotsialisti meenutused. – Looming 1996, nr 11, lk 1573.

Tegemist on tarbetu võõrvohandiga, mis pigem madaldab kui ülendab romaani põhiteksti.

Ja „Mardika umb” on romaan, pealegi Holger Kaintsi esimene žanripuhas romaan. Seni näitas autor ennast rohkem jutustaja ja fabuleerijana kui kujutaja või mõtestajana, mida tema rõhutatud vajadus süžee „läbipaistvuse” järele ka eeldab. Selge narratiiv pole vastsestki teosest kuhugi kadunud, kuid sellega kaasneb siin veel komponeerimislust ning tubli annus toda „transsendentaalset kodumaatust”, mida romaanilt kunagi nõudis György Lukács⁴ ja tema järel veel mitu nimekat teoreetikut, sealhulgas meil taasmoodne Walter Benjamin.

„Mardika umb” pealkirjana on muidugi sotsiaalne sümbol, teatava keskkonna ja elulaadi märk. Tänavanimelisi teoste pealkirju ei kohta eesti kirjanuduses just sageli, ennekõike meenub Teet Kallase mudelromaan „Eiseni tänav” (1979), mis Ene Mihkelsoni sõnutsi on „hämmastavalt reaalne ja umbne nagu unenägu”.⁵ Tänav kujutab seal endast nähtust iseeneses, pealtnäha rahulikku sumbmoodustist, mille „unenäoumbusse” on kirjanik peitnud toonase totaalse venestamispoliitika raske paine. Kuid eneseteadlikku uue põlvkonna lugejat kõnetab „Eiseni tänav” vist üksnes lapsepõlvest silme ette kerkivate mälupeilide kaudu. Kui üldse kõnetab.

Paul-Eerik Rummo näidendiga „Valguse põik” (kirjutatud 1992) on teised lood. Siin kujutatakse vabanemist Nõukogude okupatsioonist, Eesti üleminekuaega ja sellega kaasnevat elustiili muutusi. Marssali tänavast saab jälle Valguse põik, kuid sealseid (uus)asukaid jätab see sügavalt külmaks. Nende usutunnistuseks on nüüd raha, nen-

de ideoloogiaks viljatu mana totaalse hinnatõusu aadressil ja nende poliitika välismaalt tulnud Külalise Bahama odavturult toodud riidehilpude imetlemine. Üksnes Veteran meenutab kunagi samas Valguse põigus katki tehtud elu. Paraku on Veteran (ükskõik, mille veteran) ise nüüd „robotlik ja golemlike joontega inimtaoline olend”,⁶ nagu seletab autor oma märkmetes lavastajale.

Kui väike ajanihe välja arvata, siis jätkab hoiatus- või ohuromaanina komponeeritud „Mardika umb” sealt, kus „Valguse põik” lõpetas. Maailm on avardunud, Eesti kuulub taas Euroopasse ja Rummo näidendi nimetud Tütar ja Kavalier võiksid vabalt olla Kaintsi romaani tegelased. Kas just Iris ning Matt (karakterid ei sobi hästi), aga Greta ja Rolf võib-olla siiski.

Raamatule nime andnud tänavake on „tegelikult üks sillutamata liivane teejupp vaigse äärelinna ühes kõige kaugemas sopis” (lk 17). Selle umbtänav numbrit kannab õigupoolest üksainuke maja, ajahambast puretud kolmekordne korterelamu, mis vanas üksildases aedlinnajaos mõjub samasuguse ussjätkena nagu Mardika umb isegi. Nõnda on autor maha märkinud oma romaani mängumaa, kuhu erinevaid karaktereid „kodustada”. Ja peab ütleva, et inimesekujutuse eripära on üks selle teose tugevamaid külgi. Õpetaja Tirkmann või Suislepa-mutt (kelle karvutuks põetud ja siis vammusesse mähitud kass Urri on omaette vaimukas leid) elab igas seesuguses majas. Ka peategelane Matt Soolup ja ta vanemad (leebest viinaninast rahakas isa ning lakkamatult mobiiltelefoni küljes rippuv tuulepäine ema) sobivad oma keskkonda.

Maja Mardika ummas on iseenesest rohkem mälestuste kui pulbitseva elu

⁴ G. Lukács, Die Theorie des Romans. Berlin, 1920, lk 127.

⁵ E. Mihkelson, Vaikelu. – Looming 1979, nr 9, lk 1327.

⁶ P.-E. Rummo, Valguse põik. Kompositsioon kolmes osas. – Looming 1993, nr 1, lk 53.

keskus. Siinjuures kibeleb mu meeltes kõrvutusvõimalus Ilmar Talve igiamuse romaaniga „Maja lumes” (1952), kus eluhoone täitis sama ülesannet. Muidugi, Talve romaan oli selgelt pävapoliitiline ja minevikku suunatud fookusega. Ent Ilmar Talve oli ka hea vestekirjanik ning sel pinnal on võimalik hoomata Kaintsi ja noore Talve mõningast kaudsugulust. Ning poliitika eest pole tänapäeval vist ühelgi kirjanikul pääsu, ka Holger Kaintsil mitte.

Teose sündmustiku käivitab energiliste noorte inimeste tegutsemisind, mille tulemusena asutatakse rahakummardajate vennaskond, omamoodi ususekt vastavate rituaalide ja sümboolikaga. Vennaskond ei protesteeril millegi vastu, ei provotseeri kedagi. Too Kõrge-ma Jõu Järgijate Vabauhendus (nii nad end nimetavad) lihtsalt kuulutab avalikult, et raha on nende jumal ja au, juht ja mõistus. Ühenduse sõnaseadja Matt ei võta kuulda oma asjatundliku isa manitsust, mille järgi seesugused hüüdlauseid on justkui omaaegsete komparteilike mantrate koopia (lk 76).

Lumepall on veerema lükatud ja laviin järgneb kohe. Rahakummardamine levib kiiresti, paisub Euroopasse ja kaugemalegi. Ent turumajandus oma hoobadega toimib paratamatult ja raha ülistamine vajab ise raha. Pealegi klee-bivad rahumeelsetele demonstratsioonidele end sappa kõikvõimalikud mauistid, anarhistid ja teised „ultrad”. Kui idee generaator Ruut lõpuks hüüatab: „Rahausk ei tohiks olla poliitika!” (lk 201), on juba hilja. Krahh saabub vältimatult ja, nagu ikka, oma sõprade kaasabil.

Just andekas ja keeli valdav uue sugupõlve maailmakodanik Rolf, kes lõpuks seksti looja aupaiste koos rahaga ärastab ning Saksamaale putkab, toob mängu poliitika. Temaga koos saabub

Tallinna peene nimega „afroprantslasest” anarhismiteoreetik Édouard d’Arnégui, kelle jutlustatav inimese tapmist julgustükiks pidav maailmavaade (lk 191–195) on piisavalt võigas. Ometi kummutab raamatu autori tulevikuvõisooni järgi tugevama toores tõde kõik senised väärtusnormid. Vähemalt Rolfi-suguste uusettevõtjate silmis. Viimaks seisavad Matt, tema sõber Ruut ja õde Pritta (vahemärkusena: Pritta pole autori ainus nimekummastus, siin kaante vahel tegutsevad isegi mehed nimega Karoll ja Vilgas) Tallinna lennujaamas otsekui kolm õde Tšehhovi draamast. Selle vahega, et nemad ihalavad Moskva asemel Ameerikasse. Ruut ja Pritta sõidavadki sinna, lootuses rahaliikumisele uut eluvaimu sisse puhuda. Endine luuletaja Matt aga on igavene ilmajääja, kes järgemööda peab loobuma kõigest: armastatust, tunnustusest, rahast, armukesest, tagatipuks vist ka kodust. Kommunismi mäetipule ihalenu maandub Mardika umba.

Omalt poolt avaldan kahetsust, et seda raamatut lugedes ei saa keskpaika vahele jätta. Romaani algus on aeglane, ent paljutootav, keskmine kolmandik aga justkui pootsmanni suvivili vanas kõnekäänus: ei ta idane ega mädane. Ei päästa siin isegi naissuhted ega tüütuseni korratavad trafaretsed seksimängud. Raamatu lõpus vabaneb autor taas pingest ja laseb fantaasial lennata. Tähelepanu äratav Holger Kaintsi oskus arendada loo puänti, kuid paraku vajab novellist seda oskust rohkem kui romaanikirjanik.

ARNO OJA

ARMASTUS. VÕI VIHKAMINE JA VASTUSEIS

Leonidas Donskis. Armastus, vihkamine ja vastuseis: uurimusi filosoofiast, poliitikast ja kirjandusest. Toimetaja Kaia Sisask. Bibliotheca controversianum. Eessõna Tõnu Viik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2010. 368 lk.

„Seda raamatut võib nimetada minu poolt mitmesugustes poliitilistes keskkondades, haridussüsteemides, ühiskondades ja kultuurides kogetu tagajärjeks. Olles sündinud paljukultuurilises perekonnas ning üles kasvanud ühel Kesk-Ida-Euroopa maal, kogesin ma juba väga varakult ühiskondliku elu ja inimsuhete prognoosimatust, haavatavust ja õrnust,“ kirjutab Leonidas Donskis oma 2003. aastal ilmunud raamatu „Viha vormid: häiritud kujutusvõime kaasaegses filosoofias ja kirjanduses“ („Forms of Hatred: The Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature“) eessõnas.¹ Sama võib öelda ka tutvustatavas kogumikus ilmunud esseede kohta: isiklik mõõde on siin vähemalt sama oluline kui ajaloolis-filosoofiline kontekst.

Leonidas Donskis, üks praeguse aja tuntumaid Euroopa filosoofe, sündis 1962. aastal Klaipedas. Ta nimetab end „juudi taustaga kosmopoliidist leedulaseks, kes tunneb end kodus mitmes keeles ja kultuuris“,² ning väidab, et teab, mida tähendab see, kui sul on mitu identiteeti maailmas, mis üle kõige taotleb jäika riigitruudust ja ühtainat identiteeti. Donskis on lõpetanud Leedu Riikliku Konservatooriumi (nüüd Leedu Muusika- ja Teatriakadee-

mia) Klaipeda osakonna kirjanduse ja režii eriala ning omandanud kaks doktorikraadi. „Mõnikord tundub mulle, et ma olen humanitaar, kes huvitub sotsiaalteadustest, mõnikord jälle, et olen sotsiaalteadlane, kes huvitub humanitaariast. Minu esimene doktorikraad, mille ma kaitsesin 1990 Leedus, oli filosoofia alal, mis kuulub humanitaarteaduste hulka. Teise doktorikraadi kaitsesin ma Helsingis eetika ja ühiskonna-filosoofia õppetoolis, mis seal kuulub sotsiaalteaduste hulka. Aga minu arvates kipume teadustevaheliste erinevustega liialdama.“³

Donskis ise teadustevaheliste erinevustega päris kindlasti ei liialda. Tema avar silmaring ja mitmekülgsed teadmised teenivad ühiskonda tervikuna, mitte mõnd kitsast teadusdistsipliini. Ka iseenast määratledes lähtub Donskis eelkõige ühiskondlikust aktiivsusest. Mõneti tähenduslik on tema sümboolselt edev kodulehekülg⁴: kuigi avalehel on võimalik valida kolme erineva identiteedi vahel (POLIITIK, AKTIVIST ja AKADEEMIK), on nende sisu valdavas osas sama. Donskis näitab veenvalt, et kui ühes inimeses eksisteerivad koos filosoof, poliitikateoreetik, ideedeajaloolane, sotsiaalanalüütik ja poliitikakommentaator, on tõenäoliselt tegemist XXI sajandi intellektuaali, mitte lõhestunud isiksusega.

Raamatus „Armastus, vihkamine ja vastuseis: uurimusi filosoofiast, poliitikast ja kirjandusest“ leidub filosoofiat, ideede ajalugu, sotsioloogiat, poliitilist filosoofiat, kultuuri- ja kirjandusteooriat. Vaatamata erinevatele lähenemisenurkadele püsib kultuur alati Donskise huvi keskmes, kuid nagu Tõnu Viik

¹ L. Donskis, *Forms of Hatred. The Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature*. Amsterdam–New York: Rodopi, 2003, lk xiii.

² L. Donskis, *Forms of Hatred: The Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature*, lk xiii.

³ T. Viik, Leonidas Donskis: vihkamine on alati seotud lihtsalt nimedega. – Eesti Päevaleht 3. VIII 2007.

⁴ <http://www.donskis.lt>

kogumiku eessõnas ütleb, ei ürita Donskis luua ühte suurt kultuuriteooriat, vaid vaatleb kultuurifenomene paljude erinevate teooriate kaudu.

Need üksteist esseed moodustavad läbilõikelise ülevaate Leonidas Donskise filosoofilisest kultuuriteooriast ja -kriitikast. Lisaks ajavahemikus 1990–2003 Vikerkaares ja Akadeemias ilmunud tõlgetele on nüüd avaldatud ka kaks uuemat teksti: „Cervantes *versus* Shakespeare, ehk armastuse ja sõpruse sotsiogenees „Don Quijotes” ning „Romeos ja Julias”” ja „Niccolò Machiaveli – kas demoniseeritud humanist või moodsa poliitika koletis?”.

Mängleva kergusega žongleerib Donskis filosoofia klassikute, sotsioloogide ja kultuuriteoreetikute tsitaatidega, eeldades seejuures eelteadmisi (või vähemalt uudishimu ja osavõtlikkust) ka oma lugejalt. Tema esseedes on olulisteks pidepunktideks kindlad ajaloolised ja tekstuaalsed kontekstid. Nii räägib ta Lewis Mumfordi linnakultuuri kontseptsioonist, näidates, et tegemist on tõsise teoreetilise katsega sõnastada ja seletada lääne tsivilisatsiooni tõelisi aluseid. Räägib Ernest Gellneri tsivilisatsioonianalüüsist ajalooteooriana ning Karl Popperi vandenõuteooria kontseptsioonist. Donskisele omaselt pole siiski tegemist tuima refereeringuga, vaid elava dialoogiga. Tema huvi maailma vastu on nakkav.

Samaväärselt kultuuri loova potentsiaaliga paelub Donskist ka selle destruktiivne poolus. Näeme, et mitte ühelgi kultuurifenomenil pole üksnes positiivset ja stimuleerivat mõju, küll aga võib see väga kergesti muutuda hoopis kultuuri hävitamise ja lagundamise vahendiks. Kõik oleneb sellest, missugune rahvas, ühiskond ning kultuur on selle loonud.

Näiteks on vandenõuteooria Donskise arvates sallivuse põhimõttele radikaalselt vastanduv nähtus. „Kuna konspiratiivne maailmavaade tuleneb

eeldusest, et on olemas radikaalne kurjus ja selle siinpoolded ilmingud, teeb see võimatuks „teise” omaksvõtmise ja ühiskondlik-kultuurilise kontekstualiseerimise. [...] Kus iganes vandenõuteooria uuesti esile kerkib, on see sümptom sellest, et antud ühiskonna moraalne kord ei suuda hõlmata „teist”” (lk 212–213).

Oma mõttekäikudega pakub Donskis rohkesti äratundmisrõõmu, kuigi rõõmuks seda vaevalt nimetada saab. Võib-olla on meil eestlastena lihtsalt kergem mõista neid sotsiaalseid müüte nende „viirastuslike viljadega, mis on valminud meie õnnetul, ajaloos ennenägemata dramatismi ja traagilisusega märgitud sajandil, viljadega, mis on teinud õnnetuks nii palju rahvaid ja inim põlvkondi” (lk 109).

Möödunud sajandeist kõneldes ei räägi Donskis kunagi vaid minevikust, nii ka peatükis „George Orwell: fanatismi ja vihkamise anatoomia”. Pärast Teist maailmasõda hoiatas Orwell inimkonda vördjaliku vormi võtnud Tõe, Vabaduse, Võrdsuse ja Õigluse eest. „Ja kui me kuulutame, et see hoiatus on aegunud, siis me lihtsalt petame end,” ütleb Donskis (lk 189).

Orwelli abiga näitab ta, et vihkamine on harva sirgjooneline ja silmanähtav, peites end sageli hoopis armastuse ja kaastunde maski taha, maskeerudes armastuseks rahu ja inimkonna vastu või kaastundeks nõrkade, rõhutute ja nende vastu, kellelt on võetud ära õigused ja omand (lk 178). See tähendab, et verevalamist ja vägivalda taunitakse kindlalt, kui see leiab aset vastaspoolel, samal ajal polegi vägivald enam vägivald, kui seda rakendab nn õige pool. Donskis rõhutab, et siinkohal pole tegemist pelgalt stereotüüpse mõtlemisega, mis lubab meil pidada oma vastaseid mõrvaritest fanaatikuiks ja ülistada „omasid” patriootide ning kangelaste-na. Pigem tähendab see, et blokeeritakse niisugused loomumadused nagu

näiteks kaasaelamisvõime, avatus, osavõtlik mõistmine ja lihtne kaastunne (lk 176).

Seesugune mõtlemine reedab vajadust käsitleda lihtsustatult seda, mis näib esmapilgul ähvardav, ohtlik, võõras ja teistsugune nii mõtete kui ka käitumise poolest. Inimesel, kes ei tunne end moodsas enesekujundamise ja enda avastamise maailmas koduselt, on peaaegu võimatu leida niisugust enesemääramise viisi, mis ei põhineks mõnel „kõigutamatul alusel”, olgu selleks siis tugev kultuuritraditsioon või muutusi trotsiv usk.

„Nõnda tekib meelegeitlik vajadus veendumuste, teooriate ja tavade järele, mis võitleksid ebakindlusega ning ärataksid ellu hüljatud sümbolid ja ununenud väärtused. Vihkamisest saab seesugusele eksinud hingele vandetöötus, mis lubab taastada vaimse kindluse. Moodne maailm, mis on liiga keeruline ja ähvardav, et seal ära tunda neid väärtusi, millesse tuleb tõsiselt suhtuda, ja ideid, mida usaldada, muutub ühtäkki selgeks ja läbipaistvaks. Vaenlase kujutis annab tagasi eneseusu – me tunneme, et saame toetada õiget üritust, püha üritust, õiglast ja vouruslikke ning võidelda kõlvatute, rikutute ja mõistmatute vastu. Peame vaenlaseks kõike seda, mida me ei suuda haarata ega mõista. Nõndaviisi samastame haaramatu ja mõistetamatu meis endis peituva ebakindlusega. See tähendab, et vihkamine sünnib alati enesevihkamisest ja põlgusest enda vastu. Me vaenlaseks ei ole miski muu kui see, mida me vihkame iseendas kõige enam. Leiame sellele väljundi, kandes ta üle kõige käepärasemale meist erinevale sümbolile, mida me siiski kõige vähem mõistame” (lk 181–182).

Kuid on ka teine väljavaade, nn uue aja inimese eeliseks on korraga mitme avatud ja üksteisega läviva identiteedi võimalikkus. Nii võib ta saada osa erinevatest kultuuridest ja mõtteviisidest

ning märgata, millised nähtused on tema kultuuris pärsitud või mõnes muus arenumad. See eeldab aga tõekspidamist, et inimene on ebatäielik ning tema teadlikkuse ning eneseteadvuse olemuseks on dialoog. Just niisugune mõtteviis on Donskise arvates identiteetide ja kultuuride polüfoonia aluseks (lk 171). Kuid senikaua, kuni valitseb kollektiivne vihkamine, pole miski süütu, ning see, mis algab poliitiliste karikatuuridega, võib lõppeda inimeste tapmisega (lk 172).

Küsimusele, mis äratav temas teaduslikku huvi ning millest ta kirjutab oma raamatuid, on Donskis vastanud: „Ma nimetaksin seda moraalseks kujutlusvõimeks. See on võime maailma ja ennast määratleda teljel, mille ühes otsas on headus ja teises otsas kurjus.”⁵

Hea ja kurja telg, millest Donskis räägib, läbib sedagi raamatut ning seob siia valitud esseed üheks tervikuks. Ta defineerib kaks radikaalselt vastandlikku eksistentsimääratlust, kaks vastandlikku olemisprintsipi. Esimene tee viib inimese ja ühiskonna maailmaga leppimisele, positiivsele sotsiaalsele tegevusele ja vabale tahtele: tsiviilühiskonna, demokraatia, seaduse ülimumuse, vabaduse ja ajaloolise progressi kujundamisele. Teine tee aga viib inimese ja ühiskonna maailmaga sõdima, negatiivse sotsiaalse tegevuse ja omavolini: loodusliku, naturaliseeritud, džungliseaduste järgi elava ühiskonnani, totalitarismini, klasside, parteide, partokraatsete eliitide, *duce*, füüreri, generalisimuse või peasekretäri ülimumuse ja diktatuurini, orjuse ja ajaloolise protsessi hülgamiseni (lk 104).

Loomulikult on Donskis ise valinud esimese tee ja näib tegevast kõik endast oleneva, et XXI sajand oleks demütologiseeritud ja mõistliku inimese ning tema maailma sajand. Ent nagu ka sellest

⁵ T. Viik, Leonidas Donskis: vihkamine on alati seotud lihtsalt nimedega.

kogumikust lugeda võime, ei piisa tänapäeval enam targast, kes sajatab maailma, askeetlikust erakust, üksildasest geeniusel, usuprophetist ega pühade tekstide tõlgendajast. „Aktiivne ühiskond ei vaja üksildasi moraliste ega süngeid skeptikuid, vaid energilisi ja mobiilseid kriitilisi kollektiive” (lk 320).

Pole kahtlust, et rääkides nn uuest intellektuaalist, kes tööpoolest võib maailma muuta, kõneleb Donskis ka iseendast. Ta on Leedu ühiskonna väsi-

matu kriitik, poliitikakommentaator ja avalik intellektuaal, kes võitleb selle maa kultuurilise ja poliitilise keskkonna parandamise eest (lk 10). 2004. aastast on Donskis Euroopa Komisjoni mitmekesisuse ja sallivuse saadik Leedus, kirgliku inimõiguste ja -väärikuse eest võitlejana valiti ta 2009. aastal ka Euroopa Parlamendi saadikuks.

HEDI ROSMA

KODUMAISEST SEMIOOTIKA MITMEKESISUSEST*

Acta Semiotica Estica VII. Koostanud ja toimetanud Elin Sütiste, Silvi Salupere. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010. 341 lk.

2010. aasta suvel ilmus Eesti Semiootika Seltsi perioodilise ajakirja *Acta Semiotica Estica* järjekordne number, seekord siis juba seitsmes. Väljaanne koondab väga erinevaid teoreetilisi lähenemisi, mida rakendatakse samavõrd mitmekesisete teemavaldkondade analüüsid. Paradoksaalsel moel aitab sellele kaasa ka semiootika kui distsipliini enda teatav määratlemise raskus, mistõttu leiab nende kaante vahelt artikleid alates konkreetsetest analüüsides ja lõpetades filosoofilisemate aruteludega. Ja enamgi veel, lugeja, kes soovib artikliga esmatutvumisel piirduda üksnes pealkirja ning kasutatud kirjanduse nimekirjaga, kust puuduvad viited mis tahes semiootika klassikutele, ei pruugi esmalt tuvastadagi, et tegu on just nimelt semiootikasse

puutuvaga. Poetiliselt väljendudes on siin tegemist mõttelendu avardavalt kiusava probleemiga, mis viib meid tagasi semiootika kui teaduse enda eripärani.

Kuigi semiootika algmeid võime täheldada juba antiikaja teaduslikus mõtlemises, ennekõike meditsiinilistes, filosoofilistes ja lingvistilistes mõtisklustes, siis uusaegse teaduskäsitluse raames võime Juri Lotmanile viidates¹ osutada, et semiootika on suhteliselt noor teadus, tekkides eelmise sajandi 1950. aastatel mitme teadusharu – strukturaallingvistika, informatsiooni-teooria, küberneetika ja loogika – ristumiskohal. Ühelt poolt tõi niisugune päritoluline „segadus” kaasa olukorra, et nende teadusalade esindajad mõistavad semiootika ainet ja olemust seniajani mõneti erinevalt. Teisalt aga osutus see viljakaks pinnaseks semiootika plahvatuslikule tõusule. Selle tagajärjena võis kuni üheksakümnendate aastateni märgata erinevates humanitaar- ja sotsiaalteaduslikku paradigmasse kuuluvates distsipliinides n-ö semiootika ekspansiooni. Kõikvõimalikud *semiootikad* olid moesõnad. Tõsi, niisuguse ekstensiivse laienemisega kaasnes lõpuks

* Kirjutise valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria Tippkeskus), Eesti Teadusfondi teadusgrant ETF 7988 „Nimeta-mise võim ühiskonnas ja kultuuris” ja Eesti Teadusfondi teadusgrant ETF 8804 „Võimuhete ja poliitilise kommunikatsiooni semiootilise analüüsi perspektiivid”.

¹ J. Lotman, *Inimesed ja märgid*. – Vikerkaar 2000, nr 1, lk 88.

negatiivne suund, mis viis semiootika teatava kriisiseisundini: selle asemel et pakkuda midagi uut, pookis ta enda nime liitsõnana erinevate distsipliinide külge.

Teatav imperialistlik soov saada humanitaarteaduste meta- või alusdistsipliiniks tõi paratamatult kaasa teiste teadusdistsipliinide kriitilise vastureaktsiooni, millele sekundeeris vaade semiootikale kui rangelt strukturalistlikule lähenemisele, teadusele, mis püüab kõike taandada staatilisele struktuurile ning jätab arvestamata tähenduse genereerimise kommunikatiivse ja kontekstuaalse iseloomu ning eirab teiste teadusdistsipliinide senitehtut. Lühidalt kõlas süüdistus järgnevalt: imperialistlik uurimismeetod, mis ei sobi tänapäeva teadusparadigmasse. Olgu selle kriitika aluseks semiootika redutseerimine suuresti Ferdinand de Saussure'i strukturaallingvistikale ja sealt Roland Barthes'i varasemale loomeperioodile² või muud teadusdiskursusevälised põhjused³, kuid tagajärjeks oli see, et semiootika edasine areng jäi kriitikutele suuresti märkamata.

Semiootikakirjanduses on aga viimasel kümnendil üha teravamalt olnud esil just teadusfilosoofilised arutlused semiootika olemuse üle. Millistelt alustelt moodustub semiootika distsiplinaarne ühtsus? Mis on semiootika uurimisobjekt ja kas selle objekti piiritlemine aitab defineerida ka semiootika metodoloogilist ühtsust? Milline on semiootika roll teiste humanitaartea-

² D. C h a n d l e r, *Semiotics: The Basics*. Routledge, 2002; J. C u l l e r, *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*. London: Routledge and Kegan Paul, 1975.

³ J. Lotmani ideede levikust ja ennekõike selle leviku problemaatilisusest Nõukogude Liidus ja sellest väljaspool vt: K. K u l l, M. L o t m a n, *Semiotica Tartuensis: Jakob von Uexküll ja Juri Lotman*. – Akadeemia 1995, nr 12, lk 2467–2483; M. W a l d s t e i n, *Soviet Empire of Sign*. VDM Verlag Dr. Müller, 2008.

duslike uurimismeetodite võrgustikus? Kas semiootika ja n-õ tugevate teadusharude vahel on ületamatu kuristik või peaks seda suhet kirjeldama dialogina, interdistsiplinaarse ühendusena, mida võime näha näiteks biosemiootikas? Niisiis püütakse leida mingi alus, mis teataval viisil koondaks semiootikale iseloomuliku mitmekesisuse.

Vastused nendele küsimustele pendeldavad laias laastus kahe vastandliku äärmuse vahel. On neid, kes arvavad tänapäeva infoühiskonnale viidates, et semiootikal kui teadusel märkidest on potentsiaali saada XXI sajandi füüsikaks, mis pakub uues situatsioonis adekvaatseid vastuseid.⁴ Teist äärmust esindavad seisukohad, et semiootika on mingi veider katusmõiste teiste teadusdistsipliinide meetodite ühendamiseks, lisamata ise midagi uut. Liiasi olevat semiootika veel mitteempiiriline tugi- toolidistsipliin.

Semiootika ei ole kindlasti kõigi XXI sajandil ettetulevate probleemide lahendus. Niisamuti nagu teine äärmus unustab, et inimese ja kultuuri vahelised suhted ja seal esilekerkivad probleemid on alati singulaarsed. Oma ainulaadsuses nõuavad need analüüsiks paindlikumat uurimisvahendit ja metodoloogiat, kui seda pakub matemaatikal põhinev kvantitatiivne lähenemine. Semiootika ei ole arvutamine, vaid pigem tõlgendamine, kuid mitte iga tõlgendamine ei ole veel semiootika.

Suvel ilmunud *Acta Semiotica Estica VII* peegeldab kenasti seda semiootika uurimisobjektide ja lähenemisviiside mitmekesisust, mis tuleneb semiootika eelkirjeldatud distsiplinaarsest eripärast. Seda mitmekesisust topeldatakse ka artiklite autorite tasandil: nende ring ulatub tudengitest professoriteni. Seetõttu pole ime, et artiklite selgepiirilise liigitamisega on teatavaid raskusi. Siinkirjutaja võttis voli tutvustada neid

⁴ V. I v a n o v, *Küsimused arutlemiseks teemal „Semiootika piirid“*. – *Acta Semiotica Estica V*. Tartu, 2008, lk 239–241.

sisukorra järgi, mis ajakirja toimetajatel tundub lähtuvat uurimuste temaatikast.

Avaartiklis jätkub kolme autori (Maria-Kristiina Lotmani, Mihhail Lotmani, Rebekka Lotmani) ühistööna luule autometakirjelduslike nähtuste uurimine, mille muudab nauditavaks tihedate kirjelduste vaheldumine rohke näitematerjaliga (lk 10–34). Kirjanduse analüüsiga jätkab Krista Keeduse artikkel (lk 35–63), mis käsitleb Karl Ristikivi loomingut uudest vaatenurgast, nimelt haarab artikli autor kinni Ristikivi kirjas Uku Masingule väljendatud soovist struktureerida oma ajalooliste romaanide tsükli gooti katedraali eeskujul. Artikli autor jälgib, kuidas ja millistel tasanditel on see kavatsus romaanisarjas teostunud, ning näitab veenvalt Ristikivi maailmavaate ja romaanitsükli seoseid Pseudo-Dionysios Areopagita filosoofia ja Dante Alighieri „Jumaliku komöödiaga”. Kirjanduse piirimail liigub oma uurimistöös ka Katre Kikas, kes koondab tähelepanu rahvaluulekoguja Hans Anton Schultsi muistsetele eesti raamatutele pühendatud lugudele (lk 64–101).

Teise mõttelise ploki moodustavad artiklid identiteedi, kultuuri ning keskkonna suhetest. Ott Heinapuu uurib pühapaika ehk Taara tammikut kui üht eesti rahvusdiskursuses domineerivat motiivi: kuidas see eestlaste rahvusliku identiteedi märk seostub õhtumaise klassikalise kultuuriga, varjutades samal ajal kohaliku kultuuri aspekte, mis on seotud maastikuga suulises pärimuses (lk 102–138). Mart Kuldekepp käsitleb islandi kultuuriloo näitel looduse ja kultuuri ühtepõimuvat konstrueerimist (lk 139–159). Autor arutleb võimaluse üle asendada ühelt poolt rahvuslik-müütiline looduskäsitlus ja teiselt poolt puhtutilitaarne, ekspluuteeriv loodusesse suhtumine kolmanda, terviklikuma ja ökoloogilise

mõtteviisiga. Omal moel on loodus ja kultuur ühendatud ka Maarja Saldre artikli keskses tähelepanuobjektis, tühiranna kujundis (lk 160–182). „Tühirand” on ühelt poolt Mati Undi samanimelise lühiromaani ning selle ainetel valminud Veiko Õunpuu filmi ja Ingo-mar Vihmari lavastuse sündmuste toimumise paik, kuid teisalt peategelase mentaalne seisund ja ühtlasi teose filosoofiline dominant. Autor uurib tühiranna kujundi meediumispetsiifilist ja meediumiülest ehk transmeedialist ilmnemist mainitud tekstides ja kultuurimälus.

Kolmandasse teemaderingi võiks tinglikult koondada uurimused, mis tegelevad erinevate semiootiliste keelte omavaheliste suhete probleemistikuga. Nii uurib Jaanus Kaasik filmi keskkondi modelleerivat filmikeelt ning pakub välja viieosalise keskkondade jaotuse: kunstiline reaalsus, dokumentaalsus, metareaalsus, metadokumentaalsus ja hüperreaalsus (lk 183–203). Vastavasse keskkonnaliiki kuulumist rõhutava elemendina on autor kasutusele võtnud termini *keskkonnaviit*.

Eestikeelsete reklaamide sõnavarast ja selle toimimisest räägib Priit Põhjala rohkete värvikate näidetega varustatud artikkel (lk 204–220). Tähelepanu keskmes on kaks reklaamileksikale eriti tüüpilist, kuigi teineteisele vastanduvat sõnade gruppi: reklaamitavat väärtustavad võtmesõnad ja hälbelised sõnad, mis oma tähelepanu haarava võimega ärgitavad tarbija reklaami üle järele mõtlema, sellesse süvenema. Mari-Liis Madissoni uurimus vaatab seagripjuhtumi näitel hirmu verbaliseerimist (lk 221–236). Autor püüab teoreetiliselt täiendada Bill Ellise verbaliseerimisetappe Juri Lotmani kultuurisemiootiliste ideedega autokommunikatsioonist ja kultuurist kui vähemalt kakskeelsest mehhanismist. Artikli eesmärgiks on näidata, millistele kultuurimehhanismidele toetudes hir-

mu verbaliseerimisprotsess areneb ja lõpuks laguneb, toimides omalaadse kaitsemehhanismina.

Viimast alajaotust võiks nimetada semiootilis-filosoofilisteks mõtisklusteks. Andres Kurismaa kasutab oma artiklis abduktsiooni ja mitmekeelsuse mõisteid ning suhestab omavahel lähemalt Charles S. Peirce'i, Gregory Batesoni ning Juri Lotmani tööde keskseid kontseptsioone (lk 237–251). Silver Rattasepp kritiseerib looduse ja kultuuri, tegelikkuse ja representatsioonide, päris- ja keeleliselt vahendatud maailma üldlevinud eristusi, mis on omased uusaegsele filosoofilisele ja kultuuriteaduslikule mõtlemisele (lk 252–270). Ta teeb ettepaneku mitte määratleda *a priori*, millisesse poolde uuritav nähtus langeb: vaimu või tegelikkusesse, keelde või reaalsusse, subjektiivsusesse või objektiivsusesse, ning katsuda näidata pigem kõikide eluprotsesside ühtepöimitust, mille uurimisel sellised eristused ei ole kõnekad. Margus Ott integreerib Jakob von Uexkülli ja Jean-Paul Sartre'i mõttekäike, et mõelda loodust ja selle liikmeid omaenese vaatepunkti omavatenana, nii et nad „vaatavad” üksteist ja meid, inimesi (lk 271–281). Veenvalt põhjendatakse ära inimese ökoloogilisus: „Olemine on inimese elu

koda ehk *oikos*, tema „öko”. Ja olendid on selle koja kõne või kõma, *logos* ehk „loogia”. Olemise ja olendite pilk koos ongi inimese koja kõne ehk „ökoloogia” (lk 280).

Ajakirja selle numbri „Märkamiste” rubriigist on võimalik lugeda Aleksandr Pjatigorski arutlust semiootika teoreetilistest eeldustest (Silvi Salupere tõlkes) ning Roman Jakobsoni artiklit tõlkimise keelelistest aspektidest (Elin Sütiste tõlkes).

Lõpetuseks ei saa märkimata jätta ka kahte formaalset muudatust ajakirja struktuuris: Acta Semiotica Estica toimetuskolleegiumi täiendavad alates 2010. aastast Andres Luure ja Marek Tamm. Teine muutus puudutab Acta Semiotica Estica paigutumist Eesti humanitaarajakirjade maastikul: alates 2009. aastast ehk Acta Semiotica Estica kuuendast köitest on kõik ajakirja põhiosas avaldatud (s.t eelretsenseerimise läbinud) artiklid märgistatud Eesti Teadusinfosüsteemi teadustegevuse tulemuste klassifikaatoriga 1.2. senise 3.2. asemel. Eks seegi ole märk heast tasemest, mis loodetavasti jätkub ka järgnevatel numbrites.

ANDREAS VENTSEL

LÄÄNEMERESOOE KEELTE ÕPETAMISEST

Karjalasta Latviaan – Suomen lähi-alueiden kielten opetuksesta. Toimittaneet Marjo Mela ja Lembit Vaba. [Helsinki:] Rozentäls-seura. Suomi toisena kielenä -opettajat ry, 2009. 174 lk.

Artiklikogumiku „Karjalast Lätini: Soome lähipiirkondade keelte õpetamisest” eessõnas on öeldud, et raamatus vaadeldakse ennekõike läänemeresooe keelte võorkeelena või nn teise keelena õpe-

tamist. On ka tõsi, et neid keeli on kas mingil perioodil või kogu aeg õpetatudki kui võorast keelt, aga on ka aegu, kui mõnda neist ei ole üldse õpetatud.

Raamatu temaatika on siiski laiem, siin on ka artiklid, mis käsitlevad läänemeresooe-läti seoseid, häälikuajaloo põhimõtteid, lähisugulaskeelte õpetamise üldisemaid küsimusi ja läti keele praegust seisut.

Kogumiku artiklite osa algabki Lembit Vaba lühiülevaatega „Läänemere-

soome keeled *versus* läti keel” (lk 8–10; sellele eelneb lk 8 Marjo Mela väike sissejuhatus, kus läänemeresoome keelte loetelust puudub isuri keel). Artiklis on näidatud, et võrreldes leedu keelega on läti keeles ilmseid ja tugevaid läänemeresoome mõjusid, ja rõhutatud, et see kõik ei suuda kahtluse alla seada tõsiasja, et oma põhiolemuselt on läti keel ikkagi selgelt balti keel.

Seppo Suhoneni „Häälikuloo aabits” (lk 19–29) tutvustab võrdlev-ajaloolise keeleteaduse põhimõisteid, läänemeresoome keelte foneetilisi muutusi ja häälikuseadusi, nendega seotud morfoloogilisi muudatusi ning keeletüpoloogia ja läänemeresoome keelte liigendamise küsimusi.

Andrejs Veisbergsi „Läti keele muutused ja kvaliteet” (lk 138–173) tutvustab kõigepealt pärast taasiseseisvumist aset leidnud positiivseid keeleväliseid muudatusi. Lätlaste protsent ja läti keele kasutamine on kasvanud: 1985. aastal oli läti keelseid õpilasi umbes 50 %, praegu üle 75 % (Riias siiski ainult 50 %); 1985. aastal ilmus Lätis 2306 eri raamatut, neist läti keelseid vaid 1072, aastal 2003 vastavalt 2605 ja 2093; 1982. aastal oli 112 ajakirjast läti keelsed 61 ning 105 ajalehest läti keelsed 63, aastal 2003 olid aga vastavad arvud 340 ja 241 ning 250 ja 182. Samasuunalisi, peaaegu iga eluala puudutavaid andmeid leiab artiklist veel teisigi. Keelesisestest seikadest on vaadeldud ennekõike sõnavara, eriti terminoloogia muutumist ning keelehooldes probleeme, näiteks II pöördkonna verbide siirdumist osalt lühemate vormidega III pöördkonda ja selle normeerimist, konsonandivaheldusega ja -vahelduseta vormide normeerimist (nimede puhul ja semantilistel põhjustel on vahelduseta vormid sageli üldaktsepteeritud, nt *Valdis* : genitiiv *Valda*, mitte häälikuseaduslik *Valža*; mute 'suu' : *mutu* 'suude', mitte häälikuseaduslik *mušu*, vrd *muša* 'kärbes' : *mušu*

'kärbeste', aga mitmel muul juhul, näiteks esteetilistel kaalutlustel välditava vahelduseta vormide suhtes ei ole alati üksmeelele jõutud).

Lembit Vaba annab artiklis „Lähisugulaskeelte õpetamisest” (lk 11–18) raamatu põhiteemale ka lühikese teoreetilise sissejuhatuse, lähtudes ennekõike tähelepanekutest, mis tal on kogunenud Tampere Ülikoolis peamiselt soomlastele eesti keelt õpetades. Kirjutises arutletakse õppimismotiivide, õpetamismeetodite ja õpikute üle, eriti aga keelte sarnasusest tulenevate positiivsete ja negatiivsete tegurite üle, rõhutades, et kindlasti tuleb lähisugulaskeelte õpetamisel võtta arvesse keeleajalugu, mis on aga tänapäeval kahjuks peaaegu täiesti kõrvale jäetud, näiteks soome keele õpetamisel suhtuvat sellesse lausa üleolevalt, pidades seda asjatuks lisakoormaks (vt eessõna lk 7).

Marjo Mela artiklist „Soome keele kui teise keele õpetamisest” (lk 30–36) selgub, et soome keele võõrkeelena õpetamisest hakati otseselt kõnelema 1970. aastatel, kui Soome saabus Tšiili pagulasi. Ka Soome rootsikeelsetes koolides alustati soome keele süstemaatilist õpetamist võrdlemisi hilja, alles XX sajandi algusest, aga seda ei ole käsitletud muust soome keele õpetamisest lahus ega koolitatud selleks ka eraldi õpetajaid. 1980. aastatel tuli Soome Vietnami põgenikke ja 1990. aastail, kui saabus arvukamalt ingerlasi, vene-lasi ja eestlasi, hakati kõrgkoolides ette valmistama soome keele kui võõrkeele õpetajaid. Vastav üldhariduskoolide esimene õppekava kinnitati 1994. aastal, kusjuures ette on nähtud ka pagulaste oma emakeele õpetamine, kuid see kõik on täiel määral võimalik ainult suuremates linnades. Eesmärgiks on seatud, et sisserändajate lapsed omandaksid koolis nii hea soome keele oskuse, et saaksid elus raskusteta hakkama. Puudustena ja takistustena mai-

nib Marjo Mela seda, et õpilased on enamasti päritolult ja keeletaseme poolest väga erinevad, õpetamine on liiga keelekeskne, kirjandusele ei pöörata peaaegu üldse tähelepanu, eriti aga seda, et nii kutseõpetuses kui ka täiskasvanute puhul on soome keele õpe kehvemal järjel kui üldhariduskoolides.

Jaan Õispuu artiklis „Eesti keele kui võõrkeele ja teise keele õpetamine Eesti keelepoliitika osana” (lk 37–53) on üldhariduskooli eesti keele võõrkeelena õpetamise ajalugu jaotatud alates Eesti Vabariigi algusest kuni tänapäevani kaheksaks perioodiks. Praegu on mitteeestlastest kooliõpilastel eesti keele õppimiseks neli võimalust: kakskeelne õpe vene koolis, süvaõpe vene koolis, keelekümbelus vene koolis ja eesti kool. Peale Hiiumaa, Saaremaa, Järvamaa, Raplamaa ja Põlvamaa, kus enam venekeelseid koole ei ole, käib mitteeestlastest õpilasi eestikeelses koolis üha rohkem ka mujal Eestis. Seetõttu teebki Jaan Õispuu etteheite Mitteeestlaste Integratsiooni Sihtasutusele, mis on seni finantseerinud ainult venekeelseid koole, arvestamata, et tõeline integratsioon toimub eestikeelsetes koolides, mida tuleks ka rahaliselt toetada. Ta lõpetab oma artikli tõdemusega, et eesti venekeelsetele elanikele on loodud kõik võimalused õppida eesti keelt, kui vaid neil endil motivatsiooni ja tahtmist jagub.

Maaja Glaseri „Võru keele õppimisest Orava põhikoolis” (lk 54–75) sisaldab vaheldumisi tema kui õpetaja arutlusi õpetamistingimustest, õppimist soodustavatest teguritest, vanavanemate ja Võru Instituudi toest ning õpilaste endi kirjatööde valimiku koos Seppo Suhoneni soomekeelse tõlkega.

Marjo Mela teise artikli „Läti eestlaste keelest ja selle õppimisest” (lk 126–137) põhitoon on üsna pessimistlik. Läti eestlastest, kes jagunevad üldjoontes kaheks: Riias on nad kirjakeelsemad, Põhja-Lätis lõunaestikeelsemad,

peab artikli autori andmeil ainult 50 % eesti keelt oma emakeeleks ja üksnes 5 % kasutab seda igapäevakeelena. Kirjutise põhiteema on Riia Eesti Kool, mis avati uuesti 1989. aastal. Võib nõustuda määratlusega, et see on kool, kus eesti keel on esimeseks võõrkeeleks, sest õppetöö ei toimu eesti keeles, vaid läti keeles ja suur osa õpilastest pärineb hoopiski läti- või venekeelsetest perekondadest, mis peale muu tõestab siiski, et seda hea tasemega kooli hinnatakse kõrgelt.

Kaks artiklit on kogumikus ka Seppo Suhonenilt, kelle „Liivi keele õpetamise ajaloost” (lk 101–125) keskendub 1920.–1930. aastatele, kuhu jääb ka liivi kirjakeele õitseaeg, kui ilmus umbkaudu 50 liivikeelset trükist. Peale liivi keele õpetaja Martin Lepste tegevuse on põhjalikumalt käsitletud ka tol ajal ajakirjas Livli toimunud arutelusid, mille põhiteemad olid liivikeelsete väljaannete ortograafia ja õigekeelsus laiemaltki, liivi seltside tegevus, emakeele säilitamine ja au sees pidamine jms. Tänapäeval on Lätis võimalik liivi keelt nii lastel kui ka täiskasvanutel õppida keelekursustel ja keelelaagrites.

Jaan Õispuu arutleb oma teises artiklis „Karjala keel teise keelena Karjala Vabariigi koolides: õpet mõjutavad positiivsed ja negatiivsed tegurid” (lk 76–93) selle üle, missugused võiksid olla kahe noore, alles 1990. aastate algul loodud aunuse ja põhjakarjala kirjakeele väljavaated. Soodustavate teguritena mainib ta, et karjala keel ja murded on hästi läbi uuritud, kaasa arvatud sotsiolingvistiliselt, on ette valmistatud uus teadlaste ja kooliõpetajate põlvkond ja korraldatud ka täienduskoolitust, on avaldatud põhikooli ja iseõppijate õpikuid, harjutusmaterjale ja sõnaraamatuid, tegeldakse aktiivselt keelehoolde ja terminoloogiaga, ilmub nii aunuse kui ka põhjakarjala ajakirjandusväljaandeid ja ilukirjandust, võrreldes Venemaa teiste soome-ugri rah-

vastega on karjalastel palju tihedamad suhted välismaaga, ennekõike Soomega, kus on samuti koostatud ja avaldatud õppekirjandust ja sõnaraamatuid, pärast vastava seaduse kehtestamist (2004) on olemas ka Karjala riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide tugi. Takistavateks teguriteks on, et karjalased on olnud kogu aeg oma kodumaal vähemuses ja oma emakeele oskus on kogu aeg vähenenud (praegu on karjala keel esimeseks keeleks ainult pooltel karjalastest ja noortest mõistab seda hästi üksnes 8 %), karjala keel ei saanud riigikeele staatust, ametlik keel on Karjalas vene keel, aga selle kõrval võistleb karjala keelega ka soome keel, ka koolis on karjala keel ainult vabatahtlik aine (sedagi ainult 1–2 tundi nädalas), ja et karjalaste keelise identiteedi tase on madal, õpitakse sageli hoopis soome keelt ning ka loetakse pigem vene- või soomekeelseid, mitte aga karjalakeelseid ajalehti ja raamatuid.

Olga Žukova kirjeldab artiklis „Vepsa keele õpetamisest” (lk 94–100) vepsa kirjakeele alal viimastel aastatel tehtut. Kindlasti ei ole vepsa keele positsioon kindlam kui karjala keelel, pigem vastupidi, aga nähtavasti sellepärast, et Olga Žukova ise õpetab vepsa keelt ja on oma tööst haaratud, on tema suhtumine hoopis lootusrikkam kui siin raamatus mitme teise keele puhul väljastpoolt jälgijatel.

Kogumik on illustreeritud paljude fotodega, erinevalt teistest ei ole aga kaanepildi kohta kahjuks midagi täpsemat öeldud.

Kokkuvõtteks võib nentida, et tutvustatav raamat on väga info- ja faktirohke, eriti seetõttu, et peaaegu igale artiklile järgneb mahukas kirjandusnimestik, kust huviline saab soomeugri kirjakeelte alase kirjanduse kohta hea ülevaate.

VÄINO KLAUS